

ДО ПИТАННЯ ЩОДО НАЯВНОСТІ «СПОРУ ПРО ФАКТ» У СПРАВАХ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ ПРОЖИВАННЯ ОДНІЄЮ СІМ'ЄЮ ЧОЛОВІКА ТА ЖІНКИ БЕЗ ШЛЮБУ

ABOUT THE AVAILABILITY OF "DISPUTE OF FACT" FOR ESTABLISHING THE FACT OF LIVING TOGETHER MAN AND WOMAN WITHOUT MARRIAGE

Круквес В.В.,

*аспірант кафедри правосуддя
юридичного факультету*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена науковій дискусії з приводу наявності «спору про факт» у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, які розглядаються в порядку окремого провадження. У статті зроблено ґрунтовний аналіз усіх наявних наукових позицій з приводу правової природи та суті окремого провадження, а також категорії «спір про право», та відповідно до цього висловлюється власна позиція щодо доцільності існування «спору про факт» у справах даної категорії. Автором зроблено порівняльний аналіз категорій «спір про право» та «спір про факт» щодо доцільності існування останнього в справах окремого провадження.

Ключові слова: спір про право, спір про факт, окреме провадження, проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, захист прав.

Статья посвящена научной дискуссии по поводу наличия «спора о факте» в делах об установлении факта проживания одной семьей мужчины и женщины без брака, которые рассматриваются в порядке особого производства. В статье сделан обобщающий анализ всех имеющихся научных позиций по поводу правовой природы и сущности особого производства, а также категории «спор о праве», и в соответствии с этим высказывается собственная позиция относительно целесообразности существования «спора о факте» по делам данной категории. Автором сделан сравнительный анализ категорий «спор о праве» и «спор о факте» относительно целесообразности существования последнего в делах особого производства.

Ключевые слова: спор о праве, спор о факте, отдельное производство, проживание одной семьей мужчины и женщины без брака, защита прав.

The paper deals with the scientific debate about the existence of "a dispute of fact" in cases of establishing the fact of living together man and women without marriage in the manner of special proceedings. The author examines this issue in the context of consideration of cases on the establishment of the fact of a living together man and women without marriage. The article made a comprehensive analysis of all available scientific positions on the legal nature and scope of special proceedings and also about category "issue of law" and in accordance with that expressed own position on the desirability of the existence of "a dispute of fact" in cases of this category. The author compares categories "dispute of right" and "dispute of fact" regarding the necessity of the latter in special proceedings.

Key words: issue of law, dispute of fact, special proceeding, living together man and women without marriage, rights protection.

Постановка проблеми. Наука цивільного процесуального права належить до фундаментальних областей правових знань. Її значення визначається об'єктивною роллю цивільного процесуального права в регулюванні суспільних відносин під час здійснення правосуддя в цивільних справах. Відповідно до розвитку суспільних відносин розвиток науки цивільного процесуального права не стоїть на одному місці. Про це свідчить велика кількість наукових праць, які постійно вносять нові ідеї щодо розвитку того чи іншого інституту цивільного процесуального права. Не є виключенням із цього і питання щодо правової природи справ, які розглядаються в порядку окремого провадження.

Так, на сьогодні актуальною в науці цивільного процесуального права є позиція, яка з'явилася нещодавно, про наявність під час розгляду справ у порядку окремого провадження «спору про факт». Актуальність розгляду даного питання обумовлене

тим, що ця позиція у випадку доцільності існування суттєво може змінити всю суть окремого провадження, а разом із цим – змінити судову практику. Об'єктом розгляду даної статті є справи про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. Вважаємо, що ці справи є найбільш яскравим прикладом під час дослідження даного питання.

Стан дослідження. Правова природа та суть окремого провадження були предметом розгляду багатьох науковців, зокрема С.Я. Фурси, М.А. Німак, М.М. Ясинок, М.А. Кабакова, С.В. Васильєва, І.Ю. Татулич, Г.В. Чурпіта та ін. Питанням наявності «спору про право» в справах окремого провадження займалися такі вчені, як П.Ф. Єлісейкін, М.А. Кабакова, І.Б. Морейн, Г.Л. Осокіна, А.О. Мельников, Г.В. Чурпіта та ін. Питанню щодо наявності «спору про факт» під час розгляду справ у порядку окремого провадження було приділено увагу П.Ф. Єлісейкі-

ним, А.В. Нижним, А.О. Григор'євою та ін. Проте комплексного наукового дослідження наявності «спору про факт» у справах окремого провадження зроблено не було, що зумовлює актуальність обраної теми.

Мета статті – комплексний аналіз категорії «спір про факт» та доцільності його існування в справах окремого провадження, зокрема в справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, основа цієї наукової дискусії лежить у розумінні правової природи окремого провадження, яке в науці цивільного процесуального права є неоднозначним.

Потреба у зверненні із заявою в порядку окремого провадження полягає у встановленні таких обставин, які є підставою для здійснення різних за своєю галузевою належністю суб'єктивних прав, але правоздатна особа не може їх здійснити через те, що факти, які можуть бути підставами суб'єктивного права, не є очевидними і потребують перевірки та підтвердження відповідними доказами. Тому в цивільному процесі існує такий вид судочинства, який дозволяє зацікавленій особі встановлювати в судовому порядку певні юридичні факти з метою подальшого здійснення відповідних суб'єктивних прав. Проте на сьогодні можна спостерігати пропозиції щодо перегляду суті та значення даного інституту цивільного процесуального права.

Так, Л.І. Поволоцький, Б.А. Лисковець, А.С. Сомицький визначають окреме провадження як вид цивільного процесу, що належить до визначених у законі категорій справ, за якими суд або вирішує спір, проте не про цивільне право, або встановлює факти, що мають юридичне значення [1, с. 12]. І.Б. Морейн також підтримує дане твердження [2, с. 9]. М.А. Кабакова зазначає, що під час окремого провадження суд, встановлюючи факти, які мають юридичне значення, має право розв'язувати спори про такі факти, що виникають під час цього процесу [3, с. 9]. Тобто позиції науковців зводяться до того, що, окрім положень, передбачених ст. 253 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК), окреме провадження покликано ще й вирішувати спори про такі факти.

Ми не зовсім погоджуємося з даною позицією з декількох підстав. По-перше, саме поняття «спір» означає суперечність, зіткнення, взаємні домагання щодо володіння чим-небудь, вирішувані переважно судом [4]. Тобто можемо спостерігати більший зв'язок із позовним провадженням, аніж з окремим провадженням. Це неправильне застосування поняття може в подальшому призвести до неналежного захисту своїх прав шляхом неправильного подання заяви в порядку того чи іншого провадження. По-друге, рішення будь-яких «спорів» у порядку окремого провадження руйнує всю його суть та нівелює головну різницю між позовним провадженням як відсутність спору.

Для підтвердження вищезазначених доводів звернемося до історичних джерел. Так, у результаті судової

реформи 1864 р. був прийнятий Статут цивільного судочинства, який згодом було додано книгою IV «Судочинство охоронне». Таке рішення мотивувалося тим, що необхідно визначити, крім спірного (позовного) порядку судочинства, і правила неспірного (охоронного) порядку [5, с. 669]. У радянському цивільному процесуальному праві окреме провадження називалося «окреме безспірне» або «непозовне», де розглядалися справи, не пов'язані з вирішенням спору, і завжди розглядалися окремо від справ, в яких такі спори вирішувалися [6, с. 14]. У Декреті про суд № 2 від 7 березня (22 лютого) 1918 р. містилася вказівка щодо підсудності місцевим судам справ, в яких відсутній спір, і це провадження називалося «охоронне» [7, с. 393]. Цей термін використовувався задля розмежування позовних справ, у межах яких суд розглядав та вирішував спори, від безспірних справ [8, с. 23]. Основною метою такого виду провадження було встановлення фактів та подій, які мають значення для охорони прав. Отже, навіть історичні джерела вказують, що справи окремого провадження виключають наявність будь-якого спору.

В.В. Комаров зазначає, що для справ окремого провадження характерною є безспірність предмета судового розгляду, що в ньому відсутній спір про право, об'єктом судового захисту є, перш за все, охоронюваний законом інтерес, а предметом судової діяльності – встановлення певних юридичних фактів та станів із метою подальшого здійснення заінтересованими особами суб'єктивних прав, а також специфічна судова процедура [6, с. 20]. А.Г. Гойхбарт, даючи характеристику окремого провадження, зазначав, що до окремих проваджень належать безспірні справи, в яких суд діє скоріше як орган нотаріальний, який засвідчує певні факти, необхідні для здійснення суб'єктивних цивільних прав [9, с. 285]. Тобто охорона прав та інтересів в окремому провадженні проявляється в підтвердженні наявності або відсутності юридичних фактів, або створенні умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав, або підтвердженні наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Щодо існування «спору про факт» у справах окремого провадження, зокрема в справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, то наукові позиції неоднокові. Так, під «спором про факт» пропонують розуміти стан правової невизначеності юридичного факту, тобто неочевидність його існування в правовій дійсності, яка може з'ясуватися лише після дослідження та оцінки судом відповідних доказів [10, с. 38]. «Стан правової невизначеності юридичного факту», на нашу думку, не зумовлює наявність спору про факт, а є лише необхідністю в його встановленні та наданні юридичного значення. Так, заявник, який проживав зі спадкодавцем однією сім'єю без реєстрації шлюбу, маючи намір оформити свої спадкові права, звернувся до нотаріуса, але у видачі свідоцтва про право на спадщину йому було відмовлено у зв'язку з відсутністю документів,

що підтверджують факт проживання однією сім'єю зі спадкодавцем не менше п'яти років до часу відкриття спадщини. Тому заявник із метою оформлення своїх спадкових прав звернувся за захистом до суду [11].

Наявний правовий стан невизначеності юридичного факту проживання однією сім'єю заявника зі спадкодавцем потребує офіційного визнання в порядку, передбаченому п. 4.4. Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [12].

Ми погоджуємося з тезою В.В. Комарова, що в окремому провадженні не може розглядатися спір, і це є принциповим [13, с. 664]. С.Я. Фурса також зазначає, що заява подана до суду для розгляду в порядку окремого провадження, не спрямована на те, щоб ініціювати суд на розв'язання спору, оскільки спір не є предметом судового розгляду справ окремого провадження [14, с. 16].

Інша справа, коли мова йде про виникнення «спору про право» під час розгляду таких справ. Так, деякі автори під час тлумачення статті 3 ЦПК вбачають, що спір про право може виникнути в разі порушення, невизнання або оспорення прав, свобод чи інтересів, або спір виникає через правопорушення [15, с. 43]. П.Ф. Єлісейкін вважає, що спір про право у справах окремого провадження виникає: 1) якщо зацікавлена сторона заявить про порушення спору про право; 2) під час визначення судом, що в даній справі встановлення факту пов'язане з вирішенням спору про право; 3) як наступне за ухваленням рішення, вирішення спору про право [16, с. 67]. Це дає можливість називати окреме провадження безспірним, оскільки в ньому не розглядається матеріально-правовий спір, а можуть встановлюватися тільки факти та стани, які мають юридичне значення, а також підтверджуватися наявність чи відсутність неоспорюваних прав.

Деякі процесуалісти вважають, що виникнення спору про факт обов'язково тягне за собою виникнення спору про право. А.О. Мельников зазначає, що виникнення будь-яких прав громадян пов'язане із певними юридичними фактами, які обумовлюють певні суб'єктивні права [8, с. 11]. І.Б. Морейн зазначає, що ніякого штучного розмежування питань факту та питань права бути не може, бо фактичні правові питання тісно переплітаються, і роз'єднати їх не видається можливим [2, с. 17]. П.Ф. Єлісейкін зауважує, що будь-який спір про факт є спором про право [17, с. 6]. Г.Л. Осокіна вважає, що існування шуканого юридичного факту може виявитися спірним незалежно від того, чи будуть оскаржувати цей факт заявник та заінтересовані особи [18, с. 466]. Інші процесуалісти, навпаки, вважають, що виникнення спору про факт не тягне виникнення спору про право [19, с. 9, 18; 18, с. 82; 20, с. 32]. Проте більшість науковців підтримують позицію, що беззаперечною ознакою окремого провадження є відсутність спору про право, що водночас не виключає наявності спору про факт.

На противагу викладеному можна навести контраргументи. Так, П.Ф. Єлісейкін стверджував,

що предметом судової діяльності виступають або матеріальні правовідносини, або юридичні факти [16, с. 5]. Дійсно, в окремому провадженні предметом судової діяльності виступають юридичні факти, проте предмет судової діяльності в позовному провадженні не зводиться виключно до правовідносин. Тому не має підстав стверджувати, що в окремому провадженні розглядаються та встановлюються факти. У позовному провадженні предметом судової діяльності є також юридичні факти. Тільки його особливість виявляється в тому, що ці юридичні факти є підставою правовідносин, з яких виник спір про право. Виходячи з цього, можна зауважити, що в позовному провадженні діяльність суду спрямована на вирішення спору про право, а в окремому провадженні має «установчий» характер. Так, із встановленням факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу підтверджуються наявність сімейних правовідносин між ними. Відповідно, в їх носіїв виникає можливість реалізувати в майбутньому ті чи інші суб'єктивні права.

Встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу необхідно для: 1) набуття права на спадщину; 2) права на спільну сумісну власність на майно, набуте чоловіком та жінкою за час спільного проживання; 3) права на утримання; 4) для усиновлення тощо. Так, у випадку, якщо заявниця подала заяву про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, яке необхідно для встановлення режиму спільної сумісної власності [21], проте під час розгляду справи виявиться, що зацікавлена особа проти встановлення даного факту, то в цьому випадку матиме місце спір про право, адже зацікавлена особа не визнає факту проживання разом і наявності права спільної сумісної власності між ними. Так, встановлення факту пов'язується із виникненням певних прав, тому заперечення даного факту автоматично зумовлює і спір про право. Вважаємо, що наявність «спору про факт» є штучною і не має ніякого значення.

Висновки. На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що виникнення, зміна та припинення всіх майнових і немайнових прав громадян закон завжди пов'язує з певними обставинами (юридичними фактами) і, у свою чергу, ці юридичні факти завжди обумовлюють ті чи інші суб'єктивні права. Це свідчить про те, що виникнення спору про юридичний факт завжди тягне за собою спір про право, яке такий факт обумовлює, тому їх не можна роз'єднати або виділити окремо, адже встановлення в судовому порядку того чи іншого юридичного факту здійснюється не як самоціль, не заради самого факту, а заради тих прав, які нерозривно пов'язані із цим фактом. Доцільність існування т. зв. «спору про факт» призведе до зміни правової природи та суті окремого провадження, а разом із цим призведе до неоднозначності у вирішенні справ. Тому виокремлення такої категорії є штучним та не матиме сенсу під час розгляду справ у порядку окремого провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Поволоцкий Л.И. Дела особого производства / Л.И. Поволоцкий, Б.А. Лисковец, А.С. Соминский. – М. : юрид.изд. М-ва юстиции СССР, 1948. – 116 с.
2. Морейн И.Б. Основные вопросы теории особого производства в советском гражданском процес се : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук / И.Б. Морейн. – Л., 1951. – 29 с.
3. Кабакова М. Особое производство по установлению фактов, имеющих юридическое значение в советском гражданском процес се : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук / М. Кабакова. – Л., 1951. – 31 с.
4. Академічний тлумачний словник (1970–1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://sum.in.ua/s/spir>.
5. Судебные уставы 20 ноября 1864 г., с изложением рассуждений, на которых они основаны. – СПб. : Изд. Гос. Канцелярии, 1866. – Ч. 1. – 690 с.
6. Комаров В.В. Окреме провадження : [моногр.] / [В.В.Комаров, Г.О.Світлична, І.В.Удальцов] ; за заг.ред. В.В.Комарова. – Х. : Право, 2011. – 311 с.
7. Васьяковский Е.В. Учебник гражданского процесса / Е.В. Васьяковский ; с предисл. и под ред. В.А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2003. – 464 с.
8. Мельников А.А. Особое производство в советском гражданском процессе / А.А. Мельников. – М. : Наука, 1964. – 128 с.
9. Гойхбарт А.Г. Курс гражданского процесса. – М., 1928. – 285 с.
10. Чурпіта Г.В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства. – К. : Алерта, 2016. – 434 с.
11. Рішення Віньковецького районного суду Хмельницької області від 3 червня 2016 року № 670/264/16-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58116550>.
12. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України 22.02.2012 № 296/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12/print1447406052826161>.
13. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: монографія / В.В.Комаров, К.В. Гусаров, Н.Ю. Сакара та ін. ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2016. – 848 с.
14. Фурса С.Я. Окреме провадження в цивільному процесі України. – Київ, 1999. – 306 с.
15. Пилипенко Ю.О. Процесуальні особливості розгляду судами справ про встановлення фактичних шлюбних відносин / Ю.О. Пилипенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc13/part_2/14.pdf.
16. Елисейкин П.Ф. Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение / П.Ф.Елисейкин. – М., 1973. – 67 с.
17. Елисейкин П.Ф. Судебное установление юридических фактов : автореф. дис. канд. юр. Наук / П.Ф. Елисейкин. – Л., 1960. – 16 с.
18. Осокина Г.Л. Гражданский процесс. Особенная часть / Г.Л. Осокина. – М. : Норма, 2010. – 960 с.
19. Каллистратова Р.Ф. Установление юридических фактов судом в порядке особого производства / Р.Ф. Каллистратова. – М. : Госюриздат, 1958. – 119 с.
20. Крючков Г.К. Судебное установление фактов, от которых зависит возникновение, изменение или прекращение личных или имущественных прав граждан / Г.К. Крючков. – М. : Госюриздат, 1956. – 104 с.
21. Рішення Нахімовського районного суду міста Севастополя від 7 липня 2011 року № 2о-103/2011 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/17706425>.